

Naast de bank

Shot at Dawn

MARK KINET

Dagelijks zien we oorlogsbeelden bij het televisiejournaal. De nieuwslezer waarschuwt ons voor wat we te zien krijgen zodat er geen huisvredebreuk optreedt en we samen gezellig voor het scherm kunnen blijven zitten. Recent botste ik echter geheel onvoorbereid op een foto op de sociale media waar een 17-jarige Herbert Burden te zien is vlak voordat hij op de ochtend van 21 juli 1915 wordt gefusilleerd door het vuurpeloton. Zijn gezichtsuitdrukking gaat door merg en been: een afschuwelijke grimas van pijn, verdriet, angst, onbegrip en wanhoop vanwege zoveel waanzin. Het beeld liet mij niet los. Ik was er als het ware zelf door getraumatiseerd. De foto is AI-gegenereerd, want onder andere om morele redenen bestaan dergelijke opnames in werkelijkheid niet. In 2001 werd wel het Shot at Dawn Memorial opgericht in Staffordshire (UK). Dit ter herdenking van de bijna 350 soldaten die tijdens de Eerste Wereldoorlog werden geëxecuteerd door hun eigen leger. Burden was de jongste onder hen. Officiële reden voor executie: desertie, lafheid of insubordinatie. In 2006 kregen ze allen gratie ... Burden had gelogen over zijn leeftijd om naar het front te mogen trekken. Zijn motivatie was een klassieke mengeling van patriotisme, groepsdruk en zucht naar avontuur. Hij had er natuurlijk geen flauw benul van

wat de gruwelen van de oorlog zouden betekenen. Onder onophoudelijk artillerievuur, te midden van kou, ratten en modder was hij er getuige van hoe tientallen lotgenoten aan flarden werden gereten. Ik verwijs naar *war poet* Wilfred Owen: 'Welk klokgelui betaamt voor wie vergaat als dieren?' (Lanoye 2002). Tientallen soldatenkerkhoven herinneren er nog aan dat zich onder de liefelijke Westhoek een waar knekelveld bevindt. De nevel kan aan gaswolken doen denken, en kratervijvers zijn de idyllische overblijfselen van ontplofte mijnen of onzichtbare granaten. Nogmaals vrij naar Owen 'doolden in dit moeras van vlees soldaten zonder kompas. Ze traptten bloed uit longen die van lachen hielden' (Lanoye 2002).

In het heetst van de strijd was Burden op een dag hoogst impulsief gevlucht, totaal ontredderd en overweldigd, omringd door dood en verminking. Hij werd vlug opgepakt. Dergelijke mentale pijn werd toen nog helemaal niet begrepen. Burden kreeg van de krijgsraad na een kort proces en zonder noemenswaardige verdediging de doodstraf voor vaandelvlucht. Bij zonsopgang, vastgebonden aan een paal en geblinddoekt, kreeg hij van zijn kameraden de kogel, zoals gebruikelijk was. Ongetwijfeld had hij — achteraf bekeken — natuurlijk een kanjer van een shellshock.

Waarom oorlog? is de titel van Freuds gelegenheidsgeschrift (1933). Hij legt er de verantwoordelijkheid bij onze doodsdrijf, die immers destructiedrijf wordt zodra hij naar

buiten wordt gericht. Of volgens Hongaars psychoanalyticus Leopold Szondi: 'Kain regiert die Welt' (Schotte 1990). Heraclitus noemt oorlog de vader van alle dingen, en voor Thomas Hobbes is hij onze natuurlijke staat. Slechts een *Sovereign* waarborgt vrede en veiligheid voor het volk. Daarzonder is het leven van de mens immers 'solitary, poor, brutish, nasty and short' (1651, XIII, 9). Freud had zelf drie zoons die in de Eerste Wereldoorlog hebben gevochten. Eerst was de traumatische neurose voor Freud gevolg van fixatie op een schokkend gebeuren. Het is alsof de patiënt niet klaar is met het trauma. Er rest hem als het ware een dringende taak die nog niet werd afgehandeld. De nachtmerries van soldaten of het onwillekeurig herhalen van traumatische gebeurtenissen zouden helpen pijn en emotioneel conflict te bemeesteren (Freud 1916-1917). Later ziet Freud trauma anders. Trauma treedt op als een verrassende gebeurtenis of schok die het mentaal apparaat overweldigt en ons prikkelschild doorboort. Doodsdrift c.q. ontbindende krachten raken daarbij ontketend. Bemeestering behelst vooral de mogelijkheid een actieve positie ten aanzien van het trauma in te nemen (Freud 1920). Abram Kardiner schreef *The traumatic neuroses of war*, een boek dat Bijbels bleef tot aan de Vietnamoorlog (Kardiner 1941). Na de Eerste Wereldoorlog zag hij zeventienhonderd ex-militairen met een traumatische neurose. Hijzelf behandelde er honderdvijftig, waarvan een derde gedurende enkele maanden tot twee jaar. Ik noem enkele van zijn conclusies. Oorlogstrauma zorgt voor krimping van het Ik (Kardiner 1941, p. 79). Dit zorgt voor instabiliteit: het Ik kan de buitenwereld niet afweren, maar het kan zich wel terugtrekken (p. 162). De traumatische neurose is een poging tot herstel (p. 199). Het Ik wordt

gekenmerkt door desorganisatie en vertoont regressieve elementen (p. 201).

Elders werkte ik dergelijke commentaren op oorlog en trauma nader uit (Kinet 2017). Het trauma van Burden voegt er nog een extra dimensie van 'burden' aan toe, namelijk dat van de *dura lex sed lex*. De wet is hard, maar het is de wet. Reeds volgens Aristoteles is de wet 'rede zonder passie': een vorm van gestolde rationaliteit die juist bedoeld is om niet te worden meegesleept door medelijden, angst of mededogen (Aristoteles 2005). Rechten (Engels: *law*) hebben dan ook niet altijd iets met een *gevoel* van recht of rechtvaardigheid te maken.

Wanneer een wet zo onverbiddelijk wordt toegepast op ondraaglijk menselijk lijden, ontstaat er dientengevolge nog een andere vorm van verwonding. Niet alleen lichamelijk of psychisch, maar ook moreel. Wie ervaart dat gezag en rechtvaardigheid elkaar niet langer dekken, kan het gevoel krijgen dat het morele weefsel van de wereld scheurt.

Velen houden aan hun omgang met (geblinddoekte) Vrouwe Justitia een dergelijk moreel trauma over: de *moral injury* zoals voor het eerst als dusdanig beschreven bij Vietnam-veteranen (Shay 1994). Ze verwachten van ouderfiguren dat ze eerlijk en rechtvaardig oordelen en voelen zich integendeel verlaten, verraden of bedrogen. De idealen waarvoor ze leven of hun leven geven blijken plotseling holle woorden. Diep persoonlijk leed wordt genadeloos door de wet vermalen.

In dat opzicht is Burden niet alleen slachtoffer van oorlog, maar ook van een systeem dat precies doet wat het volgens zijn eigen logica moet doen: oordelen zonder passie. En precies daarin kan een wond ontstaan waar geen wet ooit recht aan doet.

Net zo is het afgrijzen dat op het gezicht van Burden ligt te lezen met geen pen te beschrijven. Dat is nu eenmaal de clou (of de «trou») van trauma. Toch proberen we het telkens opnieuw te symboliseren ...

Literatuur

- ARISTOTELES (2005). *Politica* (vertaling: Ben Schomakers). Groningen: Historische Uitgeverij.
- FREUD, S. (1916-1917). Colleges inleiding tot de psychoanalyse. In *Sigmund Freud Nederlandse editie* (Inleiding tot de psychoanalyse 1/2). Amsterdam/Meppel: Boom, 1989.
- FREUD, S. (1920). Aan gene zijde van het lust-principe. In *Sigmund Freud Nederlandse editie* (Psychoanalytische theorie 1, pp. 95-163). Amsterdam/Meppel: Boom, 1985.
- FREUD, S. (1933). Waarom oorlog? In *Werken 10* (pp. 236-244). Amsterdam: Boom, 2006.
- HOBBS, T. (1651). *Leviathan*. Geraadpleegd via <https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h>
- KARDINER, A. (1941). *The traumatic neuroses of war*. New York: Paul B. Hoeber.
- KINET, M. (2017). Oorlog als oorzaak in kunst en psychiatrie. In *Onderzocht en ondervonden — Over de wetten van de passies* (pp. 159-184). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- LANOYE, T. (2002) *Niemand's Land — Gedichten uit de Grootste Oorlog*. Tiel: Lannoo.
- SCHOTTE, J. (1990). *Szondi avec Freud — Sur la voie d'une psychiatrie pulsionnelle*. Brussel: De Boeck.
- SHAY, J. (1994). *Achilles in Vietnam — Combat trauma and the undoing of character*. New York: Scribner.